

בעל האיגרות

דב סדן

ההגדרות, שאי אתה יכול שלא להסכים להן, קולעות לרוב לנקודה העיקרית, ובכך כוחו. חיי ישראל לאורך הדורות עוברים כפאנוראמה לא רק ביצירתו ובשיחו, אלא גם, ובעיקר, באיגרותיו. אתה מעורר עניין כלשהו ומיד הוא בא להשמיעך, כביכול, נסיון הדורות של עמנו, ואתה חש כיצד מפכה בו מעיין ההיסטוריה היהודית לכל דורותיה וגוניה. הפן הביקורתי שלו מתגלה במיוחד באיגרותיו, ומכאן חשיבותן העצומה. משום כך תצא כל הערכה שלו, ללא המכתבים, פגומה ולקוייה בחסר. אם במסכת הביקורת שלו הוא בדרך-כלל מאיר פנים ונוטה לא-אחת חסד, הרי באיגרותיו הוא עוקצני ולעתים אף אכזרי, שעל כן האמת במירבה מדברת מתוך גרונו, שיש להוסיף לה גם את האיכפתיות הנצחית שלו, לא רק לגבי ההווה, אלא גם לגבי העבר.

שניים נודעו בספרותנו כאפיסטולארים בחסד-עליון, שאיגרותיהם הן חלק אינטגרלי של יצירתם הסגולית: יל"ג וביאליק. נמזגו בהם הומור ומשובה עם ירידה לשתות העניינים. הוסף לכך את כושר ההברקה וההגדרה הקולעת והשנונה, והרי לפניך מיטב התכונות לאיגרת, שכל-כולה חן.

דב סדן, שהוציא מתחת ידו כעשרות אלפי מכתבים (בעברית, ביידיש ומסתמא גם בגרמנית ופולנית), מצטרף לסגל חבורה זו, אלא שלצערנו מכתבים אלה עדיין ספונים וגנוזים בידי מקבליהם. איני יכול שלא להזכיר כאן איגרותיו של אחד-העם, שעוררו עם הופעתן רושם אדיר. המעיין באיגרות אלה קשה לו להימלט מההגדרה, בלשון הסלנג של ימינו, שכל-כולן טבועות בחותם "הרצינות הנוראית", עניינית-מעשית, ביקורתית עד אכזריות, ואפילו הנעימה האינטימית שלהן אינה מוסיפה קורטוב של חמימות אנושית ולבבית.

כבר העירוטי בריש הביבליוגראפיה לכתבי סדן, שאין להפריד בין סדן שבכתב לבין סדן שבעל-פה מזה ולבין סדן בעל האיגרות מזה. הערכה של כלל יצירתו הססגונית תחטא לאמת ללא שתי חטיבות אלה, שאין כמותן להשלים את התמונה בכללותה. סדן שבעל-פה אצור בליבות המשוחחים, בעליזיכרון שהם (עדיין) בחיים. לא כן איגרותיו של סדן, השמורות בידי בעליהן, שאילו כונסו היו מכילות כרכים לאין שיעור וסוף.

העילה למכתבים היא לרוב של מקבלי המכתבים, דהיינו שאלות, הערות וכיו"ב, שסדן משיב עליהן באורך-רוח ומעניק למקבל שפע דברים שלא פילל להם. כאן בא הכושר האסר-ציאטיבי-הזיכרוני של סדן, המגלגל עניין בעניין, תוך העלאת זיכרונות אישיים או איזכורים של ספרים, אישים וכיו"ב, וכך מתעשר מקבל המכתב בפנינים לרוב. לעתים נתלה סדן באיזכור כלשהו של מקבל או כותב האיגרת, ודומה שהוא מצפה זה מכבר לאיזכור זה על-מנת לפרק מזיכרונו האדיר, החי בו, כאילו זה אירע אך אתמול ולא, כרגיל, לפני עשרות בשנים. וכך מתקבלות תמונות חיות, מאירות ושמחות.

כל התכונות שמנינו ביל"ג וביאליק מצויות אצל סדן, אלא שאצלו גובר החוש הביקורתי המתבטא בהגדרות קצרות, חדות, שנונות וחריפות, והוא לא חס על גדולים וקטנים גסי-חוד.

שצירפוח אחת אחת, כדי לבנות להם משק בבאר טוביה וכדומה, והיו עיפיים מרוב עבודה, שעשוה במסירות, ולא היו פנויים להולך-בטל כמותי, שכל עשייתי: שעתיים הוראה למי שלא ידע עברית, וידיעתה ואישורי עליה היו תנאי להתקבל לעבודת-קבע. ובכן, שרירא היה שם ידידי-כנפשי, ומהיותו איש טהור ואציל, קרבתי אליו, ומפיו נודע לי גודל אפשרות השפעתו של ז'בוטינסקי, ביחוד בכתיבתו, על נפש ציונית וחלוצית, גידולת קרים וכדומה. הוא ידע כתביו כבעלי-פה והרבה היינו שחים בו, אם לדייק בשני הקטבים, שגודל מגרעתם, מותר לומר: הפאטאלית, הוא במה שלא היו פה, והמציאות פה לא היתה להם כורבינה וכו' - בוחן - האחד: ז'בוטינסקי, שהגירוש גרמו וגירוש-רסופו גולה, ואין גולה לציוני אלא מרצון; האחר: בובר, שהביא אותנו, צעירי אנשי גליציה וקצת צעירי אשכנז הנה, אך הוא עצמו לא בא. אילו היו שניהם פה היו אלה הקצוות נבחנו לכוחם ואמיתם פה, כי מה שעשו שלוחיהם בלעדיהם לא היה טוב, אלא בפירוש רע.

אמת, אילו הם ומחנותיהם היו פה, חיינו של ב. כצנלסון היו קשים יותר (וזה אמרתי לו פעם אחרי ויכוחו עם רוברט וולטש), אך זה היה, אפילו לו עצמו (ולשון "עצמו" - בחינת עצמו הרחב ולא בחינת עצמו הצר) כדאי, וגם להם, שניהם, היה כדאי, וגם לארץ-ישראל כממשות נחיתת היה כדאי. ובעצם, אני חוזר עתה על דברי פתיחתי שלי להוצאתו של הוגו ברגמן, שהזמנתי אז לשאת אותה בנהריים. והוא ברגמן שיבא את פתיחתי, שלימים פיתחתי במחשבתי הרבה, ויותר, ויותר ממנו שיבא אותה ד.ב. שרירא, ולשנים היה חוזר על כך, ואף מציגני: הנה לך עוד סוציאליסט, שאינו שוטה כדי כך, שלא להבין ענין ז'בוטינסקי.

ולא הטרחתך בדעתי, שפתחתי בה בפתיחה לאותה הרצאה, אלא כדי לומר, על מה קשרתי פתיחת תשובתי למכתבך בסופו. ועתה לענין הרצאתי על ז'בוטינסקי 2, אפשר לכתוב בזה מגילה. העסק התחיל, בערך, לפני כשנה - אקצין פנה אלי, שאהא שותף לעצרת-זיכרון לשנת המאה לז'בוטינסקי. לא שאלתי דבר, שהבנתי כי משימתו אינה קלה - אם, אמנם, כוונתו, וכך כנראה היתה, אקדמית. אבל לא העלמתי ממנו ספקותי, תחילה לא הפוליטיים, שלא נדרשתי לפוליטיקה, אלא הספרותיים, שאינני משמש בקול אלא בבת-קול, אחר-כך הפוליטיים, שהרי הדברים ארוגים וסבוכים. אבל הוא באחת - אפשר פנה לאחרים ולא נענה, ואפשר סמך על חושי וכשרי בתפיסת העיקר. מי יהיו שותפי לא ידעתי אלא מתוך ההזמנה, כשם שלא ידעתי, כי זולת האוניברסיטה יצורף הברמינן, ההסתדרות הציונית. ושמרתי מוצא פי, ובנתי דבריי כאשר בניתיים.

העצרת עצמה לא כינסה אלא ציבור מועט, איני יודע אם הגיע כדי מאה, ואלה - זולת קצת סופרים סקרנים - היו מחוגי האופוזיציה הקיצונית, אם מתמול ואם מהיום. דבריי נשמעו מתוך נימוס, אבל ניכר, שלא נמשכו להם הלבבות, שאלה היו ממושכנים לשתי ההרצאות - של נדבה ושל נתניהו, שהשתדלו להשמיע שיעורי היסטוריה - והיה ויכוח, מכוון בגלוי נגד ז'בוטינסקי ובסמוי נגד בגין. ואקצין היה נבוך וביקש להזכיר כי אלה שיעורי היסטוריה. אך לך למד את אלדד מה שאינו מקושר לאקטואליה, ואפילו האקטואליה שלו - רומנטיקה. על כל פנים ששת משתתפי הויכוח עסקו במגבלותיו של ז'בוטינסקי ודעתם של שני המרצים נבוכה. העצרת היתה איפוא (כאן מלה פולנית, שתרגומה בערך: עובר-נפל, או "סנדל" בלשון רז"ל). ואפילו השיחה שהיתה באותו יום בטלויזיה, שהיתה גרועה למדי, היתה טובה הימנה.

2) שאלתי לפשר השתתפותו בעצרת ז'בוטינסקי בירושלים.

בהיסוסים לא מעטים אני בא לפרסם כאן מכתב אחד (לא בשלימותו) וקטע מתוך מכתב אחר, מתוך חליפת המכתבים בינינו, הנמשכת זה יותר מארבעים שנה, מאז קיבלתי ממנו לראשונה איגרת קצרה לפתחת-קווה, לאחר שפירסם את מאמרי הראשון (סיין תרצ"ו, יוני 1936) ושאלני: מי אני. נראה לי שבידי מצוי השיעור הגדול ביותר של מכתבי סדן, שכל אחד ואחד מהם הוא אוצר של חכמה וידע, תהייה עד לשרשים, משל עבר והווה מיטשטשים כסיפורים ובעובדות שהוא מעלה. אילו נתפרסמו המכתבים שבידי בלבד, ללא ההשמטות, שהן מחויבות המציאות לגבי אנשים שהם כבר בעולם-האמת ואלה שעודם בחיים, לאורך ימים ושנים - היתה מתקבלת אספקלריה מאירה לתקופות האחרונות של חיי עמנו בכלל ושל הישוב בארץ ובמדינה בפרט. זוהי מחרזת של עובדות והארתן אם בפנים מאירות ושוחקות ואם בביקורת חריפה, ולעתים אף זועמת. אולם מעל לכל בולטת תכונת ההגדרה הקולעת והקצרה במעט מלים, המקפלת עולמות מלאים. דומה שהגדרות אלו באות ועולות לו תוך כדי הכתיבה, ובכך קיסמן, שהן ספונטאניות, דוגמה וסמל לבניה ולחכמה, במיטב המשמעות של המלים הללו.

*****

על ז. ז'בוטינסקי, מ. בובר, ד. בן-גוריון וב. כצנלסון*

תשובתי למכתבך מחייבתני להתחיל בסופו, שבו אתה מזכיר את ד. ב. שרידא, כי אני לא נתתי לבי ודעתי על ז'בוטינסקי עד ששרירא הסב התענינותי אליו. היינו ידידים קרובים ביותר במחנה רוטנברג, שבו לא היה לי כמעט איש להתרועע עמו. לא שלא היו לו מכרים שם - אדרבה. אך הם, שזכו ליהנות משוק עבודה פרוטקציוניסטי זה (ב. כצנלסון הוא שהרכיב את רשימת הזוכים, לבקשת רוטנברג, ורק כמותו, על חכמתו וערמתו יכול היה לצרפה). מ'האט באדארפט צו זיין מיט טויזענט קעפ, און ער איז עס טאקע געוועזען (היה צריך איש בעל אלף ראשים. ואכן, הוא היה כזה). היו אנשים נצרכים בהולים על הפרוטה,

* תדתי לדב סדן על הרשותו לי לפרסם ממכתביו ועל אישורו להשמטות ואי-ההשמטות.

1) עם הופעת ספרו של יחזקאל קרן ז"ל: "יהדות קרים מקדמותה ועד השואה" (המחבר הלך לעולמו עם הופעת הספר) פירסמתי עליו מאמרי-ביקורת ("על המשמר" ר'הדאר" הניריורקי). בספר מזכיר קרן דמויות של "קרימצ'אקים" בבנין הארץ, ועל כך כתבתי: "יחורשה לי להזכיר 'קרימצ'אק' אחד, מראשוני גודד העבודה, שהתפלמס עם ב. כצנלסון מעל עמודי 'דבר' כענייני הגדוד ומיקירי תנועת העבודה בארץ, שיחד עם כך לא ידעתי כמותו לבקאות בכתיבי ז'בוטינסקי - הלא הוא דב שרירא, שסימל את כל הטוב והנעלה, שתרמו ה'קרימצ'אקים' לבנין הארץ". הכרתי את שרירא מימי הראשונים בארץ (1930), שעל כן היה יחד עם גיסי ז"ל, מונדק (אלהנן) בלושטיין, בקבוצת החוצבים במפעל רוטנברג בנהריים. מאז נמשכה ידידותנו במשך עשרות בשנים, וביחוד בשנות הראבעים, עת היינו נפגשים במסעדה הקואופרטיבית כרחוב אלנבי (מול בית "דבר"). פעם הראני מוסף של עתון הריביוניסטים "המשקף", המוקדש לז'בוטינסקי, ותוך "התגרות" בי דיבר עליו בהערצה לאין שיעור וסוף, כידעי, שסדן היה כאותם ימים מורה לעבירת במחנה רוטנברג בנהריים הנחתי שהכיר את שרירא והבעתי פליאתי על זיקה איתנה זו של איש תנועת-העבודה לז'בוטינסקי.

בענין החרטה שבי³, הוא אך חלק של חרטה גדולה יותר, אבל אין זה חידוש לי - הרי כתבתי זאת במאמרי על בן-גוריון. ואילו כתבת לי אז, מה שאתה כותב לי עתה הייתי בנאומי משלב כמה דברים נוספים, ועתה אוסיפם מתוך הרחבת ביאור: כשבאה ידיעת הצעת ההסכם בין בן-גוריון וז'בוטינסקי היו ב"דבר" הדעות חלוקות - ביילינסון היה בעד ואני נגד. ואני שכתבתי בכור מאמרי ההתנגדות, והארגומנטים שלי אז וודאי כארגומנטים שלך עתה (או נאמר: עד עתה) ושם המאמר - כמדומה: בין שורש וענפים - מעיד. ביילינסון סבר, כי אני טועה, גם מבחינה עקרונית, כי אנו להקטנת הניגודים בין שכבות העובדים, גם מבחינה טקטית, אם יתברר, כי הם מפרים ההסכם, וביחוד משום שאין משמעות של ז'בוטינסקי עליהם, ובעצם מצא שעשוע הוא בידיהם, הרי האחריות עליהם. בעיקר הפליאתו עמדתי הקיצונית, משום עמדתי כלפי משפט ארלוזורוב - שלאחר זמן קצר ראיתי אותו רקמה של תוהו, אשר אך משטמה לחבורת אחימאיר והרצון לראותם רוצחים, מפרנסתו, והדברים הגיעו להתנגשות קשה, כאילו כתוב בפנקס החבר: אני מאמין אמונה שלמה, כי חבורת אחימאיר רצחה את ארלוזורוב, והקנאי לדוגמה מקודשת זאת היה בן-דור⁴, שהיה ברוגז עמי שלושה חדשים, וביילינסון אמר, כי ההסתדרות לא תוכל לחזור בה, ואפילו יתברר כי ההאשמה תוהו.

וכבר היתה לי בימים ההם קונצפציה על הרצח, ולעת מצוא אאריך בזה. ולפי שאין כאן המקום להאריך, והזכרתיו אך להסברת הנימוק, מדוע ביילינסון תמה לגישתי הקיצונית. אבל לימים, רחוקים קצת, ראיתי, כי הדין היה עם בן-גוריון, ובדברי עליו - דבריי עליו בעלפה קדמו לדבריי בכתב - הודיתי, כי הרחיק לראות יותר משהרחיק משאל ההסתדרות, שהכריעו בו אלה שראו אותו לימים פאשיסט, מהם שביקשו להרגו (אראה בנחמה אם לא שמעתי כזה וכזאת מפי פלמחניקים). ואל תשכח, כי הימים היו ימי בצבוצי השחר של שמש העמים שזרחה ממרומי הקרמל. ובכן, אתה אינך מתחרט, אני מתחרט ואזכור משוגתי זאת עד סוף ימי.

ונחזור לז'בוטינסקי - לרגל הדברים שהשמעתי, שאינם אלא מסגרת. למדתי באותה פרשה, והרבה יש לי לומר בזה, ביחוד על ענין הרוסית של ה"רסובוויט" הפאריסאי וה"אוסטיידישע צייטונג" של ציוני בוקובינה (הגיחוך הגדול נראה בראי הקטן!) ותכנית ה"בודוצ'נוסט" שמשלה קלינמן ביקש להוציא בלונדון, וכדומה, וביחוד בענין הרעיון של ההשתוות בגולה (הסיסמה: כובר וז'בוטינסקי) וביחוד בענין אודיסה. אולי עוד אכתוב בזה. לענין תרגומי, משערני, כי תרגום "משא ניםירוב" אי אפשר שיהא בו בחינת מקור, כשם שתרגומו של דיקמן אינו כך - סוף סוף הרוסית של ז'בוטינסקי משקפת שיכבת לשון ליטררית ואולי אפילו ליטררית, קרובה ורבונית, בעוד לשון ביאליק משיתרית, וכל תרגומי ביאליק שבדקתי דבק בו אותו מום, כך מילר, כך ווינברג בגרמנית, כך סנובמן באנגלית, בערך כספר עמוס

3) מדובר בהסכם העבודה בין דוד בן-גוריון לז'בוטינסקי, שנחתם ביום 26.10.1934. הענין הובא להכרעת חברי ההסתדרות במישאל, שנערך ביום 24.3.1935. הסכם העבודה נדחה ברוב בולט (16.474 היו נגדו, ובעדו - 11.522). התוצאות נתקבלו על דעת השוללים והמחייבים כאחד. הייתי אז נגד ההסכם, שכן עדראייה הייתי לתעלולי אנשי "כן, לשבור" בשביתה המפורסמת של פועלי הבנין בפתח-תקווה. הוספתי, שאיני מתחרט על כך. סדן אף הוא היה אז נגד ההסכם, וידעתי, שהוא תהה בשנים האחרונות על עמדתו זו אז.

4) הוא יצחק בן-דור, איש "דבר" במשך עשרות בשנים. נפל חלל מפגיעה כימי ההפגזות בירושלים בתש"ח, חודשים אחדים לאחר נפילת בנו היים. לספרו: "רבידים", מבחר כתבים ואגדות, שיצא כשתי מהדורות, הוסיף סדן מבוא.

בפרפריצה העכשוית של קלונר⁵. מבחינה זו קרוב יותר בונין ואם מבני ישראל - סנדאואר. ולתרגומי לעברית - וודאי ש"העורב" בתרגומו של יעקב אורלנד יפה משלו, משוכלל משלו, אבל כבר אמרתי בענין מתרגמי המקרא אחרי יהואש: אחרי יובל אבי עוגב וכנור קל להיות אפילו סטרודיוואריוס. אולי היה לו לז'בוטינסקי הענין דבר-שעשוע והתראות, וראיה לכך, שתירגם אותו שיר עצמו גם לעברית גם לרוסית, וכבר הבחנתי בהבדל המכריע. לאה גולדברג⁶, שבאה מן הרוסית לעברית (מבלי שתלמד כל ימיה כתיב כהלכה), היתה היסטוריונית מסופקת, ועל כך פחות מבקרת ויותר בקרנית. ולענין שלמה צמח⁷ - מאמרו על בעל הכשרונות, שאין לו כשרון מרכזי, הוא מאמר נפלא על צמח עצמו, כשם שמאמרו של רא"ם ליפשיץ על רי"מ פינס הוא מאמר נפלא על עצמו, ויש כהמה וכהמה.

ולענין בגין והכרזתו, כי ז'בוטינסקי ייסד את מדינת ישראל - הרי מישוה צריך להשתוות ולהאמין בכך, כלום יש לך מועמד אחר שיאמין בכך? הרי בגין נלוש מן הקלסיקה כדי כך, שאינו מבין לטריקיה של הגיבור שלו, כפי שתיארה שור⁸ לאחר פטירתו. ומה אתה רוצה בעצם ממנו - הרי קלוקלי המערך ושחיתותו הפיליסטרית הם שבחרו בו, ושליטתו אפילו, שהריוח שלה הוא הלימוד, כי אין נצח למפלגה שלטת. כמובן אם אין זו פסידודימוקרטיה קומוניסטית.

הדין עמך בענין ב. כצנלסון⁹ - הוא גידל חדלייד ואכן, דוגמא מובהקת - הוא קירב את שלא ידע לכתוב והיה עורכו בשקידה וריחק את שידע לכתוב והיה גם בעל מחשבה עצמית. ופעמים ברל אף הצליח בקירוב זה - ודוגמת שלמה לביא תוכיח. אחרי פטירתו של ברל נשאר לביא כמו בלא יד, ועוד בהיוו של ברל לא האמין אלא בעריכתו. כמה כעס עלי על עריכתי "יום אחד" שלו וכמה חירף וגידף את שמשון מלצר על עריכת הביוגרפיה של שלום ליש. שיעבוד זה של אנשים, שבלעדיו היו כאילמיקולמוס, או בלוליקולמוס - סעיף בפוליטיקה של ב.ב., באישים, והרבה יופי אין בזה. זכורני (מלה גרמנית שתרגומה לערך: התכתשות) בינינו - באחת ממועצות ההסתדרות התלונן משה ערעם, על מאמר שברל לא הדפיסו. השיב לו ברל ובפומבי: לא הדפסתי, כי לא היה ראוי לדפוס. אמרתי לו, שהייתי נזהר מהטחת עלבון כזה בפרהסיא, ואף הוספתי, כי אילו היה (ערעם) לא איש פועלי ציון שמאל, הרי הוא עצמו היה טורח בעריכתו, כדרך שהוא טורח בעריכתו של ... ענה בשנינה, אבל לא לענין¹⁰.

5) יוסף קלחנר ביקש להגיש לקוראי ימינו את התנ"ך בעברית של ימינו. הספיק להוציא אך ספר עמוס "עם פרשגו עברי", כלומר פאראפראזה עברית (תש"ג).

6) פירסמה ביקורת קטלנית על תרגום ז'בוטינסקי לדנטה.

7) פירסם בירחון "אחדות העבודה" כך ג' (תרצ"א) מאמר בשם: לדמותו של ז'בוטינסקי, שחזר ונדפס זה מקרוב ב"עתון 77".

8) ביום מותו של ז'בוטינסקי פירסם עליו ז. שור מספד ב"דבר" ואחרכך הוסיף עליו הערכה מקיפה (כל אלה כונסו ב"אור אישים").

9) יצא לאור או ספר של ידיד משותף שלנו, שהיה מפרסם במשך שנים רשימות ב"דבר" ומסתבר, שסדן שיכתב את רשימותיו, בימים שאלה נדפסו ב"דבר". תהיתי, ועדיין אני תוהה, כיצד זה אירע, שב. כצנלסון, חדי-הביקורת, עודד ביד רחבה, ביחוד בשנים הראשונות ל"דבר", סוג של כותבים, שרובו היה חסר כשרון-כתיבה והפיח בהם ציפיות ספרותיות.

10) אוסיף לכך, שכנראה חלה ביניהם לאחר מכן התפייסות. בביקורי אצל ב. כ. ביום חורף בראשית שנות הארבעים, בבית-הבראה ארוה (היתה זו פגישה בענין הלכסיקון לספרות עברית, שהטיל על סדן ועלי לחברו) מצאתי שקוע בערימה של עותני יידיש. להבעת תמיחתי אמר: כל אלה העתונים מספק לי ביד רחבה משה ערעם, ודיבר עליו כרוב הערכה.